

EL «CAS» VERDAGUER ALS ULLS DE CARLES RIBA

Jordi MALÉ

El 23 d'abril de 1945 l'Institut d'Estudis Catalans, reconstituït a la clandestinitat tot just feia tres anys, va poder celebrar, al domicili de l'aleshores president Josep Puig i Cadafalch, i gràcies a una aportació econòmica de Fèlix Millet i Maristany, la seva festa anual.¹ Aquell 1945 s'esqueia el centenari del naixement de Jacint Verdaguer, i Carles Riba, que feia un any i mig que havia tornat de l'exili, va dedicar a aquesta commemoració el seu parlament. Un parlament en el qual formulava una sèrie de judicis respecte a la poesia verdagueriana, dels quals aquesta no sortia gaire ben parada. Riba, per exemple, destacava com en diversos poemes s'observa «un desequilibri entre el disegni i la realització», o com en d'altres aïllats «una indiscreció gairebé violenta amb què se'ns vol aclaparar o entendre, que ens fan deixar amb un cert neguit la pàgina», o com «de vegades és fins i tot la inèrcia rotunda que ens sobta enmig d'una justificada expectació, que ens trenca barroerament la delícia».² I més avall apuntava que, en part de la poesia de Verdaguer, s'hi troba «massa trivialitat, no sols en les seves consideracions sobre els sentiments i la vida i el paisatge i la història, sinó àdhuc en les imatges que els donen un punt líric de suport; i massa mecànica, monòtona imitació, no ja de la seva gran, sinó de la seva petita pròpia manera». I es pregunta: «¿Com no distingí ell mateix [Verdaguer] les desconcertants diferències de qualitat?» (OCC2, p. 159). I afegeix a l'últim: «No es tracta de simples minves en la tensió, de momentànies distraccions en la guàrdia [...]: sentim que és alguna cosa que falla des del centre mateix, i per la qual el perill de ruïna és continu, si no és que la mateixa ruïna és actual» (p. 155).

Prescindint, ara, de fins a quin punt són o no justos, des de la perspectiva estricta de la crítica literària, aquests judicis sobre la poesia verdagueriana, el que cal preguntar-se és per què Riba —que, no ho oblidéssim, abans de la Guerra Civil havia dedicat al poeta renaixencista un dels seus millors estudis—,³ per què Riba els formulava en un acte tan significatiu com era una sessió de l'Institut d'Estudis Catalans celebrada

1. Cf. Lluís MARTÍNEZ, «Història», dins suplement especial del diari *Avui* de l'11-IX-2000, *IEC, segle XXI*, p. 16; i també Jordi CARBONELL, «L'Institut d'Estudis Catalans durant la repressió franquista», dins el mateix suplement, p. 28-29.

2. Carles RIBA, «Centenari de Jacint Verdaguer», dins *...Més els poemes* (Barcelona: Joaquim Horta, Editor, 1957); si no indico el contrari, citaré de les *Obres Completes*, vol. 3 (Crítica 2) [des d'ara, OCC2], a cura d'Enric Sullà i Jaume Medina (Barcelona: Edicions 62, 1986), p. 155.

3. El pròleg a la seva antologia de poemes de Verdaguer; cf. J. MALÉ, «El misticisme de Jacint Verdaguer segons Carles Riba (El pròleg de 1922 al volum de *Poesies*)», *Anuari Verdaguer 1997-2001*, p. 19-51.

en plena postguerra, amb tot el que implicava de voluntat d'afirmació i, doncs, de resistència cultural.

Per mirar d'entendre les paraules de Riba cal situar-se en aquell any 1945, dins el context de la commemoració del centenari de Verdaguier. El qui havia estat coronat «poeta nacional» no va trigar a ser objecte d'actes i publicacions d'homenatge, provinents de sectors diversos, fins dels més oposats, i en alguns casos amb un ús del terme «nacional», doncs, ben diferent. Per una banda, part dels exiliats i dels que treballaven a la clandestinitat van prendre l'escriptor com a símbol de la resistència; per la banda oposada, el poeta de *L'Atlàntida* era celebrat com l'autor d'un «*poema nacional, espanyol*»; i des d'àmbits catòlics se n'exaltava la religiositat i fins se'n proposarà la canonització.⁴

Evidentment, l'intent d'apropiació de la figura de Verdaguier per part de sectors espanyolistes havia d'irritar profundament Riba; i el to d'algunes parts del seu parlament no deixa de reflectir-ho. Però a l'origen del seu enuig, i de la contundència d'algunes de les seves afirmacions, cal cercar-hi, també, les valoracions elogioses i encomiàstiques del sacerdot-poeta fetes des dels mateixos sectors catalans i catalanistes. Entenguem-nos, però: valoracions encomiàstiques en les quals, o bé mitjançant la fervorosa exaltació del seu indiscutible geni poètic, o bé per mitjà de piadosos qualificatius com ara el d'home d'ànima simple —o de «dictàmens banals», com ara «que l'home no era intel·ligent, o que era un pertorbat, o que era un infant», etc. (OCC2, p. 156-157)—, es refusava d'afrontar l'obra i la personalitat de Verdaguier en tota la seva complexitat, això és: es tirava un discret vel damunt, per una banda, aquella part de la poesia verdaguieriana de discutible vàlua literària i, per una altra, els foscos fets de l'anomenat «cas» Verdaguier.

El to crític del parlament de Riba volia ser, així, una crida a la responsabilitat. En altres paraules: era una crida a la societat catalana, en aquell difícil any 1945, a fer «examen de consciència» (OCC2, p. 152 i 153). Sobretot perquè Riba creia veure, en l'actitud adoptada aleshores respecte a l'autor de *Canigó* —actitud que qualifica d'«ingenu orgull col·lectiu» (p. 153)—, un reflex de l'actitud mantinguda per la societat vuitcentista contemporània del poeta. I és a aquesta societat que, segons el seu parer, calia atribuir una part de culpa de l'anomenada tragèdia verdaguieriana —com veurem més avall. L'altra part de la culpa, que molts volien esbandir considerant l'autor de *Flors del Calvari* —com veïem suara— un pertorbat o simplement algú sense intel·ligència, Riba no dubta a atribuir-la, si més no en uns graus, a la mateixa responsabilitat de Verdaguier. Només que ho fa, encara que pogués semblar paradoxal, a benefici del mateix poeta, perquè així «ens recupera grandesa com a home» i «guanya en proximitat humana» (p. 157).

4. Cf. Isidor CÒNSUL, «Cent anys de crítica verdaguieriana», dins *Jacint Verdaguier. Crítica i poesia* (Barcelona: Edicions del Mall, 1986), p. 125-135; i Joaquim MOLAS, «Sobre la literatura catalana de postguerra. Notas para un informe crítico», *Cuadernos de Guadaluimar*, 7 (1978), p. 13-15 i n. 5, d'on extrec la breu citació en castellà transcrita, corresponent a la primera pàgina del núm. 25 de *La Estafeta Literaria* (1945). A la possible canonització de Verdaguier, Riba s'hi refereix explícitament en un text posterior: la carta a Maur M. Boix del 12 de gener de 1951; vegeu-la a *Cartes de Carles Riba II: 1939-1952* [des d'ara, *Cartes II*], a cura de Carles-Jordi Guardiola (Barcelona: Edicions de la Magrana, 1991), p. 473.

Sense pretendre d'arribar a cap conclusió definitiva sobre les raons que explicarien el drama verdaguerià, el que sí que intentava Riba era d'establir els termes a partir dels quals s'havia de plantejar el problema. I això passava per afrontar els fets de la vida de Verdaguer, certament, però, alhora, de referir-los a la seva producció escrita. Com a crític literari format a l'escola de l'estilística de Karl Vossler —«de la qual m'he anat sempre d'ésser adepte» (p. 162)—, no podia deslligar les obres de l'autor que va crear-les. I si bé admetia que en uns pocs casos —Homer, Shakespeare, Dante— s'acompleix el que anomena «miracle d'impersonalització», pel qual davant els seus textos els lectors o espectadors no fem sinó reconèixer-nos a nosaltres mateixos, en la lectura de moltes de les obres de Verdaguer constata el neguit de voler cercar, darrere les pàgines, «l'autor amb la cara d'home que va tenir i el paper que va fer entre els homes del seu lloc i del seu temps» (p. 155). El que calia, doncs, era posar de costat els fets biogràfics i els poemes i les proses verdaguerianes, i mirar de «cercar on és l'arrel comuna» i «procedir cap a la síntesi» (p. 156). I és aleshores que es comprova com «les reeixides i les indecisions i les caigudes se'ns mostren [...] conjuntament en els dos camps», en l'obra i en la vida (p. 161).

Amb l'objecte d'intentar atribuir una part de la responsabilitat del drama verdaguerià al mateix poeta, Riba, aplicant el mètode vosslerià, mira de deduir de la seva poesia algunes de les causes psicològiques on es podia haver generat —o que van contribuir-hi— el que anomena el seu «desordre». I va a parar a algunes tesis, avui força difoses, com ara la del «feble do de penetració intel·lectual» de Verdaguer, en contrast amb la seva poderosa capacitat de «percepció» (sobretot visual) i la seva fina i rica «sensibilitat», manifestes en tants i tants poemes (p. 158).

És molt probable que Riba tingués present, respecte a aquest punt, un article d'Azorín sobre el poeta de Folgueroles aparegut, amb el títol «Forta ha sigut la tempesta», a la revista *Destino* el 14 d'abril de 1945, nou dies abans que el pronunciés el seu parlament a la sessió de l'IEC.⁵ Azorín hi distingia tres menes de poetes: aquells en què «la sensibilidad no es nada, y la inteligencia lo es todo», aquells en què la «sensibilidad lo es todo, y la inteligencia nada», i els poetes «en quienes la inteligencia y la sensibilidad están equilibradas»; i incloïa l'autor de *Roser de tot l'any* entre «los poetas en los cuales todo lo es la sensibilidad».

Riba, sense contradir Azorín, matisarà l'afirmació d'aquest en referir-se, no a la «intel·ligència» de Verdaguer, sinó al seu do, que considera escàs, «de penetració intel·lectual». Amb altres paraules: al·ludeix a la seva incapacitat, reflectida a l'obra poètica, d'endinsar-se, d'una manera conscient i teòrica, fins a l'arrel dels problemes de la seva existència; i, consegüentment, a la manca de substrat filosòfic i reflexiu de la seva poesia. És clar que amb això l'autor de *Salvatge cor* no feia sinó

5. Un article que Riba va retallar i guardar, tal com li comentaria al mateix Azorín vuit anys després, en una carta oberta publicada en un número de *Revista* dedicat a l'escriptor valencià en llengua castellana amb motiu dels seus vuitanta anys (Barcelona, 23 de juliol-5 d'agost de 1953), segons que consta a les «Notes» de la primera edició de ...*Més els poemes*; OCC2, p. 168-173. A la carta oberta, adreçada a l'«*admirado Maestro*», Riba elogia, en general, l'esmentat article de *Destino*, sobretot pel ponderat tractament que donava a la figura de Verdaguer. Quant al context que motiva aquest text ribià, vegeu Paül LIMORTI PAYÀ, «Carta oberta de Carles Riba a Azorín», *Revista de Catalunya*, 119 (juny 1997), p. 77-84.

caracteritzar Verdaguer en contrast amb la seva pròpia poètica, ben allunyada de la de l'escriptor renaixentista: «Verdaguer era tot el contrari d'una testa filosòfica [...]. No vull dir que per a ésser gran poeta calgui ésser filòsof; però la inquietant constatació és que tots els poetes indiscutibles com a màxims han penetrat profundament i subtilment, amb idees exactes i ben lligades, en llurs emocions i en llurs supremes contemplacions de la vida humana» (OCC2, p. 157).⁶

També és prou clar que contrastos d'aquesta mena —habituals, d'altra banda, en la crítica ribiana— no ajuden a entendre la poesia de Verdaguer. I per això Riba no triga a desenvolupar una caracterització d'aquesta a partir dels esmentats i més escaients conceptes de «percepció» i «sensibilitat». Ara: la tesi d'una manca de penetració intel·lectual en el poeta osonenc, alhora que li permet d'apropar-se a la seva obra, és el que l'acondueix cap a l'explicació de «la seva persona».

I és en aquesta direcció que Riba la perfilarà en textos posteriors; concretament en una carta, ja citada, al monjo de Montserrat Maur M. Boix del 12 de gener de 1951 (*Cartes II*, p. 471-473) i, gairebé dos anys després, al parlament que pronunciarà en una altra sessió de l'Institut d'Estudis Catalans el 13 de desembre de 1952, on referà i ampliarà el contingut de l'esmentada carta.⁷ En l'endemig, Riba havia pogut consultar els *Documentos inéditos acerca de Mosén Jacinto Verdaguer*, aplegats per Manuel Monjas,⁸ i havia llegit l'excel·lent estudi de Joan Bonet i Baltà, *El sacerdot i poeta Jacint Verdaguer*, el qual el refermarà en les seves idees.⁹

La manca de penetració intel·lectual de Verdaguer és el que explicaria, per a Riba, que l'escriptor, malgrat haver-se construït un programa de poesia i de vida (OCC2, p. 153), dugués endavant tal programa «"mig d'esma", amb molta part de dolça, d'inconscient habitud» (p. 166); i que, en darrer terme, en els moments de la crisi, no fos capaç de plantejar-se del tot conscientment el seu problema vital —«[sobre la seva] abismal inquietud [...] no fou ell mateix gaire perspicaç» (p. 162 i 165). D'aquí és on el crític deriva una altra de les seves tesis sobre Verdaguer, potser la que més encertadament caracteritza l'actitud vital del sacerdot-poeta: «Fa tot l'efecte que aquella ànima cristiana tan indiscutiblement insigne va anar a les seves proves armada en grau més eminent de les virtuts teològals [fe, esperança i caritat] que de les cardinals [prudència, justícia, fortalesa i templança]» (p. 166).

6. Vegeu, al respecte, J. MALÉ, *Poètica de Carles Riba. Els anys del postsimbolisme 1920-1938* (Barcelona: La Magrana, 2001), p. 50 i ss.

7. «Memòria de Verdaguer, en el cinquantenari de la seva mort», també inclòs dins *...Més els poemes*; OCC2, p. 162-168. En una carta escrita un mes abans de la sessió de l'IEC, el 15 de novembre de 1952, Riba demanava a Maur M. Boix l'epístola datada el 12 de gener de 1951, de la qual no conservava còpia, amb l'objecte de servir-se'n per preparar el seu parlament; *Cartes II*, p. 597. Verdaguer serà encara objecte de l'atenció de Riba en una de les tres lliçons que va dictar a la càtedra Juan Boscán de Lengua y Literatura Catalanas de la Universitat de Madrid l'abril de 1953; el contingut de la lliçó verdagueriana, amb tot, està format per fragments dels textos ribians anteriors sobre l'autor de *Canigó*, amb la introducció d'uns pocs passatges nous; vegeu-la a C. RIBA, *Obres Completes*, vol. 4 (Crítica 3) [des d'ara, OCC3], a cura d'Enric Sullà i Jaume Medina (Barcelona: Edicions 62, 1988), p. 287.

8. Palma de Mallorca: A. Sabater, 1935².

9. Estudi publicat com a epíleg a la tercera edició de les *Obres Completes* verdaguerianes publicades per Selecta el 1949. Riba el cita en nota dins el text del seu parlament a l'IEC de 1952.

Paral·lelament a la manca de penetració intel·lectual de Verdaguer, Riba creu descobrir una altra raó que explicaria la gestació del seu drama: «La seva incapacitat de pensar en altres formes que les poètiques» (p. 167). Més encara: creu trobar aquí la clau de volta del problema, fins a preguntar-se: «¿No s'haurà potser de concloure que el nus del múltiple conflicte verdaguerià estigué justament en això, tan comú: que el poeta no aconseguí del tot, per la sola retòrica, de defensar la seva vida, que volia lliurada a Déu, contra la poesia mateixa i la seva enganyosa grandesa?» (p. 167).

Per entendre aquestes paraules cal tenir present, de nou, la poètica de Riba, i en concret com concebia la relació entre vida i poesia. «L'aforisme d'Hipòcrates», escrivia en unes notes de 1953, «continua essent vàlid: "L'art és llarg, la vida és breu." També ho és, en un altre sentit, si s'inverteix: "L'art és breu, la vida és llarga", és a dir, la vida és rica, fins a desbordar l'art; l'art necessita i demana tota la vida i no la pot omplir».¹⁰ Aquesta primàcia concedida a la vida per damunt de l'art és la raó per la qual Riba no va arribar mai a avenir-se del tot amb un poeta com Rilke. L'escriptor txec, a les conegudes *Cartes a un jove poeta*, després d'exhortar el novell escriptor a plantejar-se la pregunta crucial: «He d'escriure?», li aconsellava: «...si li fos lícit solucionar aquesta seriosa pregunta amb un fort i simple *he d'escriure*, edifiqui la vida tot seguint aquesta necessitat: la seva vida endinsant-se fins i tot en l'hora més indolent i insignificant, ha d'esdevenir un símbol i un testimoni d'aquest afany.» Li aconsellava, en definitiva, de construir la seva vida en funció de la seva poesia.¹¹

L'actitud de Riba era del tot la contrària, com es posa de manifest en una carta oberta adreçada a Antoni Pous del 2 d'octubre de 1951 (escrita, doncs, entre la carta a Maur M. Boix del 12 de gener i el parlament a l'IEC de desembre de l'any següent), la qual havia de fer de pròleg a una antologia poètica d'un grup de joves seminaristes vigatans —i en la qual, no pas casualment, Riba al·ludeix, sense esmentar-lo, al cas Verdaguer.¹² Després d'advertir-los del perill d'estimar «el do poètic potser com allò que val més dins el favor de la vocació [sacerdotal]» i de confondre «verb amb Verb»; o, en un nivell menys transcendent, de creure «haver de rebaixar la poesia a empreses de beata propaganda o a l'expressió de vagues objectes místics» —la referència a Verdaguer és aquí prou clara—,¹³ acaba dient als joves poetes seminaristes: «No els aconsellaria, com Rilke al seu jove poeta, que basteixin la vida de vostès segons la necessitat de la poesia que han de fer. Ans tot al contrari. Fonamentin la poesia que els sigui donada damunt la vida que seran conscients de viure, i llavors apliquin-se a construir-la amb llarga paciència» (OCC2, p. 248). Els aconsellava, doncs, justament el contrari del que creia que li havia esdevingut a Verdaguer, el qual apunta que va caure en «el perill de la intoxicació del mateix poeta pel poe-

10. «Sobre poesia i sobre la meua poesia», dins *...Més els poemes*; OCC2, p. 253.

11. Rainer Maria RILKE, *Cartes a un jove poeta (Briefe an einen jungen Dichter, 1929)*, trad. d'A. Pasqual i Piqué (Barcelona: Edicions 62, 1995), p. 21. Cf. J. MALÉ, *Poètica de Carles Riba*, op. cit., p. 64 i ss.

12. Text inclòs dins *...Més els poemes*; OCC2, p. 246-249.

13. Al parlament de 1945, per exemple, retreia a Verdaguer haver posat la seva poesia «al servei de tanta obreta d'apostolat piadós» i que «en el seu estat sacerdotal s'esgarriés cap al més informe dels pseudomisticismes» (OCC2, p. 159 i 160).

ma fet, és a dir, per la poesia de què semblava alliberat»; un Verdaguer que, doncs, a l'últim es va posar «a imitar [els poemes] en les formes vitals» (p. 167). I per això es pregunta: «No lliscà i relliscà en la il·lusió d'anar amb versos [...] cap a la santedat...?» (p. 168). O, encara, en la lliçó en castellà d'uns mesos després: «¿No creyó ser místico, sólo porque sus poesías tenían los tonos místicos?» (OCC3, p. 241).

És per aquesta banda, a la llum de la seva poesia i de la seva psicologia, que Riba assajava d'establir part de la responsabilitat que calia atribuir al mateix Verdaguer en el seu drama. L'altra part, com apuntava més amunt, és referida a la societat catalana del segle XIX: «...els elements de la torbadora crisi d'incoherència eren els d'ell», els del mateix poeta, com hem vist suara, «i eren també», afegeix Riba tot seguit, «els vinguts a ell de la societat on vivia» (OCC2, p. 160). I és aquí on el crític formula alguns dels seus judicis més contundents, sobretot al parlament de 1945.

Quan, per exemple, es pregunta si «fou per humilitat mal entesa o per vanitat inconscient, que [Verdaguer] posà tan pròdigament els recursos externs de la poesia, sagrats per a tot lleial poeta, al servei de tanta obreta d'apostolat piadós o patriòtic», en l'atribució de la responsabilitat de seguida apunta un element que degué influir en la psicologia de l'escriptor: «No crec que [es] pugui prescindir de referir-ho al procés de majoració del geni de Verdaguer, que ja els primers poemes d'ell engegaren, i a l'esperit del públic al qual eren adreçats» (p. 159). I en aquesta mateixa direcció de responsabilitzar el medi social cal entendre que Riba, el magne poema de *L'Atlàntida* —envers el qual, malgrat el seu sever judici crític, no va deixar de mostrar la seva admiració—,¹⁴ ara, al parlament de 1945, el vinculi amb la idea, no pas positiva, de «desproporció, si no desmesura»: aquesta desmesura no seria, per a Riba, sinó la conseqüència de «la incertesa i confusió d'ambient» que es vivia en la societat catalana del darrer terç del segle XIX. O com diu més avall: del seu «desorientament del sentit de la mesura, que ha estat causa alhora de beneficis i de mals», i per aclarir el qual reclama «estudis metòdics [...] sobre la sociologia del catalanisme». I afegeix finalment: «El cas Verdaguer n'ha de constituir un capítol, si no tot un volum, pel que és i representa en ell mateix, i per la seva implicació en la dramàtica recerca col·lectiva d'unes formes de societat i de cultura catalanes, entengui's bé, no en tant que societat i cultura, sinó en tant que pròpiament i volgutament catalanes» (p. 160).

Aquest és un dels punts clau del parlament de 1945: en darrer terme, Riba veu en el cas Verdaguer —al marge de la responsabilitat que cal atribuir al mateix poeta, com comentàvem abans— un índex d'un conflicte més vast vinculat al procés de reconstitució nacional de Catalunya engegat al segle XIX: un índex d'«algun mal que pertorba l'entranya viva de la nostra renaixença», i que concretitza en un «sentiment d'inferioritat» i en una «massa prompta reacció d'orgull a bon preu» (p. 159). L'entronització de Verdaguer, feta en vida seva, com a poeta nacional, la seva mitificació impulsada per una societat que, sense sentit de la mesura i sense esperit crític, «tan fàcilment l'habitua a la seguretat del triomf» com a sacerdot i com poeta (p. 161), no serien sinó manifestacions d'aquest «sentiment d'inferioritat» i d'aquesta «reacció d'orgull a bon preu» que, diu Riba, pertorben «la nostra renaixença».

14. Cf. l'article que li dedicarà (amb data: setembre de 1949) dins l'anomenat Diccionari González-Porto-Bompiani; OCC3, p. 306-310.

Ara bé: convé fixar-se que Riba no escríu aquí «renaixença» amb majúscula —com sí que fa, quan vol referir-se específicament al moviment del segle XIX, en altres dels textos recollits al llibre ...*Més els poemes*—,¹⁵ sinó que ho escríu amb minúscula. Perquè, en realitat, veia aquest mal, originat a la Catalunya vuitcentista, travessant el segle XX i encara viu aquell any 1945, en els actes de celebració del centenari del naixement verdaguerià.

I —podem preguntar-nos— no serien una nova manifestació d'aquesta reacció d'orgull a bon preu i d'aquest sentiment d'inferioritat de la societat catalana els intents, esdevinguts fa poc, de proclamar un nou poeta nacional de Catalunya —uns intents assenyadament refrenats pel mateix poeta—. I és que l'examen de consciència que Riba reclamava encara està per fer. I només mitjançant aquest examen podrem desempallegar-nos de tant d'ingenu orgull col·lectiu i de tant de sentiment d'inferioritat que encara pertorben el nostre desenvolupament com a cultura i, doncs, com a nació.

15. Per exemple, al parlament «Memòria de Mn. Costa i Llobera», del 30 de juny de 1948; OCC2, p. 176.